

ЮВІЛЕЇ

Леонтій ВОЙТОВИЧ (Львів)
Сергій ЛИМАН (Харків)

До 70-річчя доктора історичних наук О.Головка

22 жовтня 2022 р. відомому українському вченому, історично-медієвісту, фахівцеві в галузі міжнародних відносин та етнополітичних процесів середньовічної Європи, докторові історичних наук Олександрові Борисовичу Головку виповнилося 70 років.

Народився ювіляр 1952 р. у Харкові в родині працівників радіозаводу Бориса Івановича Головка та Марії Сергіївни Крохмаль. Із раннього дитинства в Олександра проявився інтерес до минулого. На формування цього інтересу вплинули проживання в місті, яке зазнало важких випробувань під час Другої світової, спогади бабусі про віддалені події початку ХХ ст., у тому числі про сталінські репресії, які не оминули родину Крохмалів (брат діда Сергія Сергійовича – Федір був засуджений за участь «у монархічній контрреволюційній організації» й відправлений на десять років у табір Івдельлаг на півночі тодішньої Свердловської обл.), розповіді батька про страшний голод в Україні початку 1930-х рр., про його службу в армії на території Монголії в 1939–1941 рр. та про участь у німецько-радянській війні 1941–1945 рр., під час якої гвардії старшина Борис Головка не просто пройшов із рацією за плечима відстань від Підмосков'я до Кенігсберга, а й воював (нагороджений двома орденами Червоної зірки, орденом Слави 3-го ступеня, медаллю «За відвагу», неодноразово поранений, унаслідок чого був визнаний інвалідом спочатку ІІІ, а згодом ІІ групи), спілкування з «домашніми дисидентами» – магнітофоном «Дніпро-11», на касетах до якого не було місця для тодішнього радянського музичного офіціозу, та із зібраними батьком власноруч радіоприймачами, з котрих можна було почути закордонну альтернативну оцінку подій, що відбувалися у світі. Все це призводило до формування подвійного бачення минулого й сучасного, яке виникало внаслідок розбіжностей між офіційним фасадом суспільства та кухонними розмовами, підкріпленими життєвими негараздами. А ще була домашня бібліотека, до якої Олександр мав постійне тяжіння, причому не тільки до художньої літератури, а й до підручників з історії, що їх він устигав прочитати раніше за їхнього володаря – старшого брата Віталія, десяти томної «Всесвітньої історії», яка з'явилася вдома за два роки до закінчення школи, придбаної за порадою першого шкільного вчителя історії блискучого знавця минулого Фелікса Ілліча Бриля книги М.Дяченка «Улицы и площади Харькова», зі сторінок котрої можна було дізнатися чимало цікавого про минуле рідного міста...

Тож у О.Б.Головка не було альтернативи при виборі професії: відразу після школи він почав здобувати вищу освіту на історичному факультеті Харківського державного університету ім. О.М.Горького. Певні складності були при визначенні спеціалізації. Однозначно, його не приваблювало вивчення не дуже наукової, зате надто кон'юнктурної сучасної історії. Врешті-решт після деяких вагань вибір було зроблено на користь кафедри історії середніх віків, викладачі якої під час лекцій, семінарів і цікавих бесід сприяли формуванню зі своїх студентів фахівців-медієвістів. Особливо важливими для професійного зростання стали виклади з джерелознавства й історіографії історії середніх віків доцентки Любові Павлівни Калущької. Активний учасник студентського наукового товариства та староста студентського наукового гуртка з історії середніх віків, Олександр Головка ще на перших курсах виявив схильність до наукового пошуку, предметом котрого він обрав студіювання середньовічного минулого Польщі та її контактів із населенням Східної Європи. Керівником дипломної роботи «Русь і русько-польські відносини в давньоруському літописанні ХІІ ст.» був відомий славіст-історіограф, завідувач кафедри історії середніх віків доцент Анастолій Ілліч Митряєв.

Завершивши університетські студії та здобувши диплом із відзнакою, О.Б.Головка пішов працювати у середню школу. Упродовж 1975–1976 рр. він був учителем історії у 122-й, а в 1976–1978 рр. –

у 72-й школах Харкова. Але ще наприкінці 1976 р. його запросили викладати курс історії СРСР за сумісництвом на підготовчому відділенні історичного факультету Харківського держуніверситету. Відбулося повернення до альма-матер, а це означало відновлення контактів із наставниками, котрі в молодому викладачеві вже вбачали свого колегу. У цей час важливим для Олександра Борисовича було спілкування з Л.П.Калуцьким, А.І.Митряєвим, С.М.Куделком, В.К.Міхеевим, а також із доцентом Харківського інституту культури Н.С.Рашбою.

У 1978 р. Олександр Головка вирішив готувати дисертацію з історії взаємин Русі й Польщі в X – першій третині XIII ст. А щоб мати більше вільного часу для роботи над темою почав працювати старшим лаборантом кафедри філософії Харківського авіаційного інституту ім. М.Є.Жуковського. Головну увагу він приділяв інтенсивному вивченню джерел і літератури, що зберігалися у харківських бібліотеках та надходили через міжбібліотечний науковий абонемент із книгозбірень Львова, Вільнюса, Москви, Ленінграда, Києва тощо. У цей час Л.П.Калуцька запропонувала завідувачеві кафедри історії СРСР професорові О.О.Кучеру прикріпити О.Б.Головка як здобувача для складання кандидатських іспитів. У 1979–1980 рр. він здав усі іспити, підготував значну частину тексту дисертації й написав перші наукові статті.

У 1980 р., за сприяння О.О.Кучера, Олександр познайомився з керівником проблемної групи з вивчення історії Київської Русі Інституту історії АН УРСР доктором історичних наук М.Ф.Котлярем, який запросив О.Б.Головка вступити до аспірантури цього академічного закладу. Саме під науковим керівництвом знаного фахівця було завершено роботу над кандидатською дисертацією, присвяченою політичним відносинам Русі та Польщі в X – першій третині XIII ст. захист відбувся у травні 1984 р. в Інституті історії АН УРСР. Упродовж 1983–1995 рр. О.Б.Головка працюватиме тут молодшим науковим, науковим, старшим науковим співробітником. У 1988 р. за результатами роботи над дисертацією вийшла друком перша його монографія – «Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв.» (наклад 3200 прим.).

1980-ті рр. знаменувалися знаковими ювілеями 1500-ліття Києва, 1000-ліття прийняття християнства, 500-ліття виникнення українського козацтва. Всім цим заходам були присвячені представницькі наукові конференції, в яких узяв участь О.Б.Головка. А ще він був учасником IX Міжнародного конгресу славистів (Київ, вересень 1983 р.), V Міжнародного конгресу археологів-славистів (Київ, вересень 1985 р.), XVIII Міжнародного конгресу візантиністів (Москва, серпень 1991 р.). На цих заходах було встановлено наукові контакти з провідними дослідниками-істориками як з України, так і багатьох інших країн.

Суспільно-політичні зміни часів «перебудови», рух України до незалежності та гострота демократичних виборчих перегонів і повсякденних реалій 1990-х рр. сформували активну патріотичну громадянську позицію О.Б.Головка. Він брав участь у мітингах, вступив до Товариства української мови та Народного руху України. В 1991 р. під час підготовки перших президентських виборів працював у штабі кандидата у президенти – голови комісії Верховної Ради України з питань науки та освіти, члена Президії Верховної Ради академіка І.Р.Юхновського, а в 1992–1993 рр. був прес-секретарем громадської об'єднання «Нова Україна», до якого входило чимало партій і громадських організацій. Як активний член Атлантичної ради України, 1996 р. побував у Мінську під час референдуму в Білорусі щодо розширення повноважень президента, виступив перед соратниками по атлантичному руху з доповіддю про геополітичну ситуацію у Східній Європі, місце в ній молодій Українській державі.

Середина 1990-х стала новим періодом у житті Олександра Борисовича. Жорсткі побутові обставини, пов'язані із затримками у виплаті й так мізерної зарплатні в академічному Інституті історії, необхідність забезпечення родини, в якій підросли двоє синів, змусили шукати нову роботу. У 1994–1998 рр. О.Б.Головка – редактор відділу політики в щотижневій газеті «Регион». Важливо зазначити, що крім політичних репортажів він підготував чимало аналітичних оглядів, які виходили в різних виданнях. У цих матеріалах приділялася увага проблемам безпеки України, антиукраїнським діям Кремля, акцентувалося на необхідності боротьби з регіональним сепаратизмом. Для написання цих публікацій стали у пригоді глибокі знання історії.

Постійна робота у Верховній Раді України сприяла встановленню взаємодії зі значною групою парламентарів демократичних поглядів. Саме під впливом ідеї О.Б.Головка в парламенті другого скликання було створено депутатське об'єднання прихильників європейської та євроатлантичної інтеграції нашої країни, вступу до НАТО – «Європейський вибір», до якого ввійшли понад 150 представників різних фракцій і депутатських груп (в тому числі депутати В.Чорновіл, С.Хмара, Я.Стецько, В.Шевченко, Ю.Оробець та ін.).

У 1998 р. Олександр Головка як кандидат у народні депутати України взяв участь у чергових парламентських виборах. Вагомих результатів у цих перегонах він не досяг, зате здобув новий життєвий досвід. По завершенню виборів народний депутат України О.М.Карпов, разом з яким на початку 1970-х рр. учився на історичному факультеті у Харкові, запросив його на роботу до себе як помічника-консультанта.

У 1999 р. О.Б.Головка входив в ініціативну групу зі створення Української народної партії «Собор» (з 2003 р. Українська республіканська партія «Собор»). За рекомендацією цієї політсили у 2002–2006 рр. він працював головним консультантом секретаріату фракції Блоку Юлії Тимошенко, а 2006–2012 рр. – головним консультантом секретаріату фракції «Наша Україна» й «Наша Україна – Народна самооборона». Крім питань, пов'язаних з організацією роботи депутатів, займався також підготовкою заяв, аналітичних

матеріалів, проєктів нормативних документів, роботою зі журналістами, котрі працювали у Верховній Раді. Багато часу забирало опрацювання листів від громадян, що надходили на адресу фракції, підготовка проєктів відповідей на них. У 2003 р. разом із депутатами долучився до підготовки проєкту постанови парламенту про відзначення ювілеїв коронації князя Данила Романовича та заснування Галицької митрополії. Передбачалося (цей пункт у документі запропонував О.Б.Головка) проведення міжнародної наукової конференції, яка й відбулася в листопаді 2003 р. у Львові у стінах Інституту українознавства НАН України. У 2009 р. з ініціативи О.Б.Головка та народного депутата України В.Г.Карлука в Луцьку була проведена представницька міжнародна конференція «Волинь у житті середньовічної Європи».

У цей час О.Б.Головка продовжував брати активну участь у громадсько-політичному житті. Так, з його ініціативи члени УНП «Собор» провели влітку 1999 р. двотижневу акцію «Від столиці до столиці» – її учасники на велосипедах відвідали центри українського козацтва, поставивши по завершенні заходу перед керівництвом держави питання про збереження пам'яток старовини. Зокрема саме після відвідин Батурина набуло актуальності питання про відновлення унікальної пам'ятки архітектури – палацу К.Розумовського. У 2001 р. у ході акції, котра стартувала в польському Хелмі, а завершилася в українському Кам'янці-Подільському, порушувалося питання про виняткове значення в національній історії князя й короля Русі Данила Романовича.

На початку 2000-х рр. О.Б.Головка брав участь у загальноукраїнських політичних акціях «Україна без Кучми», «Повстань, Україно!» тощо. Особливим періодом стала «Помаранчева революція» 2004 р., яку він і нині вважає однією з яскравих сторінок як історії сучасної України, так і власного життя. Будучи професійним істориком, тверезо оцінював дії «вождів» і не робив із них ідолів, адже суть подій убачав в іншому: вперше за багато десятиліть прокинулися громадянські почуття українців, почуття власної, людської й національної гідності, засвідчивши готовність формуватися у суспільство, а не бути просто населенням. У ті дні Олександр Борисович не мав вихідних, рідко бував удома. Йому доводилося розв'язувати багато справ на роботі, де входив до складу аналітичної робочої групи, що готувала проєкт змін до закону про вибори президента України. Вони мали стати надійною перепорою на шляху фальсифікацій і втручань у волевиявлення громадян. Часто з друзями й однопартійцями бував на Майдані. Керував великою групою агітаторів, членів дільничних комісій у Деснянському р-ні Києва. За десять років потому О.Б.Головка входив до кола небайдужих киян, котрі під час «Революції гідності» не тільки брали участь у демонстраціях, а й надавали допомогу мешканцям наметового містечка на Майдані, будували барикади на вулицях у центрі Києва.

Активна суспільно-політична діяльність О.Б.Головка на доленосному етапі становлення державності України певною мірою відкладала, але все ж не перешкодила його науковим пошукам. Їх результатом, зокрема, став вихід у світ 2001 р. фундаментальної монографії «Князь Роман Мстиславич та його доба: Нариси політичного життя Південної Русі XII ст.».

16 травня 2006 р. відбулася важлива подія у житті дослідника: на засіданні спеціалізованої вченої ради Інституту українознавства НАН України та Інституту народознавства НАН України О.Б.Головка захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук на тему «Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи в період раннього та класичного середньовіччя». Основою її стала надрукована в той час монографія «Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи у період раннього та класичного середньовіччя». Офіційними опонентами на захист було призначено професорів Л.В.Войтовича, Я.Р.Дашкевича, М.М.Кучинка (останнього через хворобу замінив професор В.С.Степанков).

Як авторитетний фахівець з історичного минулого Волині та Галичини О.Б.Головка у 2011 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України був призначений членом наглядової ради Національного заповідника «Давній Галич». Того ж року його обрано академіком Академії наук вищої школи України. Невдовзі він став академіком-секретарем відділення історії, філософії й українознавства. Враховуючи значний науковий доробок, Атестаційна комісія при Міністерстві освіти і науки, молоді і спорту України 2012 р. присвоїла Олександрові Борисовичу наукове звання старшого наукового співробітника.

Від 2010 р. О.Б.Головка – запрошений професор кафедри спеціальної історії історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.І.Огієнка. Спочатку викладання відбувалося у вільний від основної роботи час. Згодом, після виходу на пенсію, ця робота, паралельно з підготовкою нових наукових студій, стала важливою справою історика. Він розробив і вів лекційні й семінарські заняття з новаторського спецкурсу «Галицько-Волинська держава в історії Центрально-Східної Європи». За декілька років реалізувалася давніша мрія дослідника, коли йому запропонували читати загальний курс улюбленої історії середніх віків.

Викладацька майстерність, ораторські здібності, особиста харизма, досконале знання історичних джерел і передова методика проведення лекційних та семінарських занять сприяли тому, що впродовж десяти наступних років О.Б.Головка залишався одним із найулюбленіших серед студентів викладачів історичного факультету. Його доброзичливість, відкритість для спілкування, а також гумор незмінно поєднувалися з об'єктивністю оцінювання знань і небайдужістю до результатів навчання. З Кам'янець-Подільським університетом пов'язана не тільки підготовка чималої кількості статей, а й створення довідника «Історики-медієвісти сучасної України» (вийшов друком у місті над Смотричем 2016 та 2019 рр.), монографії «Князь Мстислав Мстиславич

«Удатний» і його доба» (також Кам'янець-Подільський, 2017 р.). Наступного року після публікації останньої книги на всеукраїнському конкурсі, проведеному Національною бібліотекою України ім. В.І.Вернадського НАН України, її було визнано одним із найкращих наукових бібліографічних досліджень.

У 2020 р. у зв'язку з пандемією COVID-19 О.Б.Головко вирішив завершити викладацьку діяльність у Кам'янець-Подільському та зосередився на суто науковій роботі. Від лютого 2021 р. він працює старшим науковим співробітником відділу зарубіжних джерел з історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. Зараз він у цьому академічному закладі розробляє планові теми «Українські землі у західноєвропейських латиномовних джерелах IX–X ст.», «Германські джерела останніх десятиліть X – початку XI ст. з історії України».

Зазначимо, О.Б.Головко – бажаний та активний учасник численних наукових заходів, що відбуваються в нашій країні й за її межами, зокрема п'яти форумів у Польщі (IX Міжнародної наукової конференції «Русь і Польща (X–XIV ст.)», Пшемисль, грудень 2018 р.; III та IV конгресів закордонних дослідників історії Польщі, Краків, листопад 2017, жовтень 2022 рр. та ін.), а також симпозіуму, що проходив у Будапешті (2010 р.).

О.Б.Головко вельми затребуваний учасник процесу захисту дисертацій, був офіційним опонентом на захисті 4 докторських та 10 кандидатських досліджень. Його принциповість відповідає найкращим зразкам справжньої наукової об'єктивності й добросовістості. Звичайне явище – покращення змісту окремих структурних підрозділів дисертацій різних здобувачів після наполегливих, а головне цілком обгрунтованих зауважень Олександра Борисовича. Зазначимо, що він від 2009 р. є членом спеціалізованої ради із захисту дисертацій при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І.І.Огієнка.

На сьогодні доробок О.Б.Головка складає майже 250 фахових публікацій, серед яких 5 монографій. Знаний спеціаліст входить до складу редколегій багатьох наукових видань, зокрема збірників «Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)» (Інститут історії України НАН України), «Наукові записки Кам'янець-Подільського національного університету», «Проблеми історії країн Центральної і Східної Європи» (Кам'янець-Подільський національний університет ім. І.І.Огієнка), «Сходознавство» (Інститут сходознавства НАН України), альманаху «Галич» (Івано-Франківськ). Під час підготовки цих видань до друку він результативно допомагає в пошуку цікавих у науковому плані авторів.

Повномасштабна війна проти нашої країни, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., безумовно, не тільки позначилася на житті О.Б.Головка, але й виявила нові його риси. У складні перші години після вторгнення російських військ, коли у столиці зранку було чути вибухи ракет, родина вирішила тимчасово залишити Київ, а місцем призначення без вагань обрали Галич – місто, куди впродовж багатьох років Олександр Борисович їздив на конференції, а з колективом Національного заповідника «Давній Галич» підтримував плідні наукові контакти, будучи членом ученої ради цієї установи. На другий день після приїзду в Галич молодший син ученого Ігор добровільно пішов до лав Збройних сил України. В перші дні війни колеги з Варшави і Кракова запрошували перебратися до сусідньої Польщі, але Олександр Борисович від цих пропозицій відмовився.

У Галичі в лютому – серпні О.Б.Головко вів активну науково-просвітницьку роботу. Перш за все він порушив перед дирекцією заповідника питання про необхідність відновлення роботи музеїв, закритих у перші дні війни розпорядженням Міністерства культури та інформаційної політики України. В подальшому проводив екскурсії для вимушених переселенців і місцевих мешканців, розповідаючи про багату історію Галича, роль у цій історії церкви Св. Пантелеймона, старожитностей села Крилоса, Старостинського замку тощо. О.Б.Головко читав лекції для співробітників Національного заповідника «Давній Галич», персоналу місцевої лікарні, працівників бібліотек, військових, студентів історичного факультету Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка, які перебували на археологічній практиці в Галичі. У нього встановилися добрі контакти з керівництвом міста, тож він надавав консультації з приводу перейменувань вулиць. Історик брав участь у сесії міської ради, виступав із зазначеного питання, а разом порушив низку питань щодо перспектив розвитку історико-культурних об'єктів. Зокрема запропонував створити в Галичі історико-краєзнавчий музей. Згодом на прохання працівників міської ради провів для них лекцію, під час якої розповів про виникнення міста, його роль у минулому України та Європи, наголосивши на необхідності відзначення в 2023 р. 1125-річчя з часу першої згадки про нього у джерелах.

Після повернення у серпні до Києва О.Б.Головко чимало уваги приділив підготовці доповіді для IV Конгресу закордонних дослідників історії Польщі. Її тема – «Польща й поляки в уявленнях мешканців Русі XI – першої половини XIII ст.» – досить близька до теми дипломної роботи, яку в далекому 1975 р. підготував студент Олександр Головко у стінах Харківського держуніверситету. Варто відзначити, що в перший день роботи форуму в переповненій аудиторії, де було більше 70 слухачів, українського історика-полоніста слухали студенти-історики Ягеллонського університету Кракова.

10 грудня 2022 р. за значні досягнення в розвитку історичної науки, зокрема підготовку згаданої вище монографії, присвяченої князеві Мстиславі Мстиславичу, а також фундаментального дослідження «Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.)» (Київ, 2021 р.) Академія наук вищої школи України нагородила Олександра Борисовича Головка відзнакою Ярослава Мудрого.

Ювілярові – сімдесят! Широко бажаємо йому здоров'я, нових творчих досягнень, наснаги та внеску в інтелектуальну боротьбу за Перемогу України!